

УДК 323.21

Конституювання державної політики національної ідентичності в контексті забезпечення національних інтересів

Вадим Каравасв,аспірант Національного інституту
стратегічних досліджень

Державна політика конструювання національної ідентичності як система практик та дій держави щодо формування спільного ідентифікаційного поля стає необхідною умовою формування та реалізації національних інтересів, утвердження громадянської нації, демократичного поступу та здійснення соціально-економічних реформ.

Ключові слова: національна ідентичність, національна держава, політика національної ідентичності.

The public policy of constructing of national identity, as a system of practices and actions of the state in relation to forming of the common identification field, appears the necessary condition of the proper forming and realization of national interests, consolidation of civil nation, subsequent democratic development and realization of socio-economic reforms.

Keywords: national identity, national state, policy of national identity.

Утвердження загальнонаціональної ідентичності в Україні стає своєрідною аксіоматичною необхідністю та особливим завданням державотворення, основою суспільно необхідних реформ, легітимації політичного устрою, становлення громадянського суспільства та утвердження національної єдності.

В сучасних суспільствознавчих студіях проблеми формування та розвитку національної ідентичності не лише залишаються пріоритетними

Вадим Каравас

напряма досліджень, але й набувають нових форм та змістів наукових пошуків.

Окремі аспекти національної ідентичності стали предметом досліджень Р. Брубейкера, Ю. Габермаса, Е. Гелнера, Е. Гобсбаума, Л. Грінфелд, Д. Лангевіше, Е. Сміта. Досить ґрунтовні розвідки у цій сфері здійснили й українські дослідники, зокрема, О. Антонюк, Ю. Зерній, Г. Касьянов, А. Колодій, В. Котигоренко, В. Кремень, В. Крисаченко, В. Лісовий, О. Майборода, Л. Нагорна, М. Степико, М. Розумний, Т. Сергієнко.

Мета статті полягає у гіпостазуванні політики національної ідентичності як іманентного завдання та фундаментального проекту будь-якої держави.

Національна ідентичність, посідаючи чільне місце в загальній системі ідентифікаційних переваг та лояльностей, будучи свідомим та „необхідним” вибором суб’єктів соціально-політичних відносин на основі їхніх потреб, мотивів та цінностей, а також своєрідним механізмом інтеграції політичної спільноти, утвердження її як національної спільноти, постає „гіпокреною”, джерелом формування національних інтересів та цілей, місію реалізації яких перебирає на себе держава, що констелюється у проекті національної держави.

Як пише В. Старосольський, „признавши націю самостійним центром надособових інтересів, признавши її далі не тільки історично зв’язаною демократією, але разом кінечним її позитивним доповненням, мусимо признати її „природним” власником держави; „натуральним” центром інтересів, на службу яким має ставати державний механізм” [1, с. 106 – 107].

Якщо ж дефінітивні межі поняття „інтерес” в сучасних, як вітчизняних, так і зарубіжних, наукових студіях в принципі повністю збігаються (актуалізують такі характеристики, як „важливість, користь, значення чогось” тощо), що певною мірою завдячує одноставності історіософських концепцій (Демокрит про роль потреби в освоєнні та усвідомленні дійсності; Н. Макіавеллі про матеріальний інтерес як рушій соціальних та політичних перетворень; К. Гельвецій про інтерес як рушій людських вчинків тощо), то визначення поняття „національні інтереси” є дещо проблематичним, в першу чергу через „вічні дебати” етнічних та етатистських націоналістів і поширенню певних постулатів теорії міжнародних відносин.

Так, в зарубіжному теоретичному дискурсі вітчизняному поняттю „національні інтереси” відповідають дефініції *Staatsräson* (нім.), *Ragion di Stato* (італ.), *raison d’État* (фр.), які належить розуміти, насамперед, як „державні інтереси”, що, очевидно, міститься в рамках моделі „державинації” завдяки домінуванню школи політичного реалізму та високому ступеню розвитку інститутів громадянського суспільства, тоді як наші дослідники трактують наукову категорію „національні інтереси” дещо диференційовано та в контексті соціально-політичних трансформацій, як

такої, що стосується „інтегрованого вираження життєво важливих потреб і прагнень особистості, суспільства і держави” [2, с. 16], які „формуються на базі системи національних цінностей (цінностей особистості, суспільства та держави)” [3, с. 100 – 105].

Національні інтереси – це концентроване вираження потреб і запитів національної спільноти (політичної спільноти громадян), сформовані в результаті її соціально-політичних, економічних і культурних особливостей, постаючи, таким чином, своєрідним проявом основних параметрів функціонування національної ідентичності, що й актуалізує та легітимізує феномен і поняття національної держави.

І. Яковенко вважає, що „національні інтереси – проекція законних особистих цілей та інтересів більшості суспільства. Держава постає як механізм вилову цих інтересів, їх інтеграції, формулювання та реалізації. Так, інтереси суспільства набувають статусу національних та перетворюються на орієнтир конкретної державної політики” [4]. А тому проект національної держави як певної політичної організації суспільства постає інструментом реалізації цілей і прагнень індивідів та спільноти загалом, формує своєрідний стан політико-правової та соціально-економічної системи, який сприймається та підтримується більшістю, конституюючи цим новий принцип легітимності, демократичну модель політичної практики, що утверджує національний суверенітет та „на основі нового модусу легітимності уможливорює нову, абстрактнішу, форму соціальної інтеграції” [5, с. 163].

Е. Сміт, аналізуючи твердження щодо певної дезінтеграції та кризи національної держави в сучасних світових соціально-політичних процесах, зазначає, що „доки держави захищають і надають вираження національним ідентичностям, одночасно черпаючи свою могутність і солідарність з мобілізованої культурної спільноти в їх ядрі, доти національні держави залишатимуться основними політичними гравцями в сучасному світі і доти народи нашої планети адресуватимуть свої відданість і довіру суверенним, територіально обмеженим національним державам” [6, с. 161].

Таким чином, національні інтереси постають синтетичною концентрацією та репрезентацією потреб і цінностей певної національної спільноти, їх соціально-політичною формою організації, які детермінують створення та функціонування необхідних параметрів інституціонального та соціокультурного розвитку (геополітичних, соціально-політичних, соціально-економічних, демографічних, духовно-моральних, тощо), що, з одного боку, забезпечує національну ідентичність, а з іншого – визначає цілі державно-правового розвитку, завдання інститутів державної влади і структур громадянського суспільства, насамперед у сфері формування спільної національної ідентифікації, оскільки „поширення єдиної ідентичності створює надійний фундамент для формування та реалізації національних інтересів” [7].

Вадим Каравас

Саме держава встановлює ієрархічну систему потреб певної спільноти, формалізуючи тим самим її пріоритетні інтереси, пропонує та формує відповідні соціально-економічні, політичні та соціокультурні проекти, які не суперечать фундаментальним цінностям цієї політичної спільноти, що об'єктивується у формі національної ідеї, та конституює такий конституційно-правовий тип політичної організації, як національна держава.

Неодмінною умовою конституювання феномена національної держави є не лише аналіз її як конституційно-правового типу держави та самодостатнього джерела політичної легітимності, а й постулювання її як певної організації соціокультурного простору, „забезпечуючи правничо конституційовану державну форму її культурним субстратом” [5, с. 166], що, безперечно, й визначає форму політичного порядку та „рівень ефективності роботи інституцій” [8], але, водночас, і перебуваючи в діалектичній взаємодії у форматі „політика – культура”.

Інше питання полягає в тому, який саме тип культурної ідентичності буде культивуватися державним організмом – чи то у проекті національної держави Е. Сміта як „держави, що визнає законними принципи націоналізму (ідеологічного руху за здобуття й збереження автономії, єдності та ідентичності населення, представники якого вважають, що вони становлять реальну або потенційну „націю”), громадяни якої мають певний ступінь національної єдності й інтеграції, але культурно неоднорідні” [9, с. 23], або у вигляді особливої „громадянської релігії” Ю. Габермаса, утверджуючи спільну соціетальну культуру.

Але очевидно, що постулювання культурного субстрату національної спільноти та, відповідно, національної держави як форми її інституційного вираження, є певною раціоналізацією адекватного усвідомлення дійсності, адже, по-перше, неабияку роль у творенні націй відіграють етнокультурні ресурси та соціально-символічні процеси [10], а по-друге, в іншому випадку постає проста „загроза” ототожнення понять національної держави і демократичної держави.

Як зазначає М. Степико, „поняття „політична нація” та „етнічна (культурна) нація” не є характеристиками різного типу націй, а відображають лише специфіку конституювання (західну і східну) однієї з форм соціоцивілізаційної зрілості народів. З цієї точки зору, нація – це соціоцивілізаційне утворення, яке має економічний, політичний, історичний, соціальний та інші сторони свого функціонування, які у своєрідності свого взаємозв'язку утворюють неповторний спосіб буття народу або народів як культуру” [11].

Таким чином, національна держава є конституційно-правовим типом держави, особливою формою політичної та соціокультурної організації суспільства, що фокусує і формалізує потреби й цінності національної спільноти як спільноти громадян, що стає легітимною основою публічної влади і державного утворення, емпіричним проявом політичної лояльності

й відданості, забезпечуючи „індивідуалізацію” процесів державотворення на засадах плюралізму та пропонуючи відповідні національні проекти, механізми реалізації й захисту цих потреб та інтересів, сприяє утвердженню громадянської нації та формуванню спільної ідентичності як фундаментального національного проекту.

Конститууючи необхідність формування загальнонаціональної ідентичності, ми цим самим гіпостазуємо феномен державної політики конструювання національної ідентичності, що сприятиме утвердженню належного ідентифікаційного дискурсу, об’єктивнішому та адекватнішому формуванню та реалізації національних інтересів, здійсненню соціально-економічних та політичних реформ, становленню громадянського суспільства й подальшого демократичного розвитку, забезпеченню прав і свобод, збереженню територіальної цілісності та єдності, запобіганню проявам сепаратизму та іредентизму тощо.

В сучасних українських наукових студіях проблема державної політики ідентичності набуває все більшої об’єктивації та постає пріоритетним предметом аналізу. Проблема конструювання української національної ідентичності є одним з пріоритетних напрямів дослідження науковців Національного інституту стратегічних досліджень, які розглядають феномен національної ідентичності та її формування з позицій різних державних практик та, певним чином, конституують її як відносно автономну сферу державної політики, що формалізується в розробці стратегій політики національної ідентичності.

Слід зазначити, що проблеми національного становлення та формування національної ідентичності, як правило, є предметом дослідження етнополітології „як науки, яка вивчає політичну суб’єктивність етнонаціональних утворень (етносів, націй, національних (етнічних) меншин тощо); їх відносини між собою, з державою та її органами” [12, с. 11], „закономірності етнополітичних процесів, рушійні сили етнічних і національних рухів та їх ідеології (етніцизм і націоналізм), засади й принципи етнонаціональної політики, шляхи і методи врегулювання етнополітичних конфліктів та забезпечення етнополітичної стабільності” [13] та етнодержавознавства як теоретичного осмислення „націотворчого змісту державного будівництва, поєднуючи водночас етнонаціональні та державотворчі чинники суспільного розвитку, в основі чого постає ідеологія національного державотворення” [14], що є, таким чином, синтезом етнонаціонального чинника та етнонаціональної державної політики.

Відповідні рефлексії, як бачимо, сприяли утвердженню в теоретичному дискурсі поняття „етнонаціонального” та, відповідно, конституюванню таких понять, як „етнонаціональний розвиток”, „етнонаціональні відносини”, „етнонаціональна політика”, „етнонаціональна ідентичність” тощо.

Вадим Каравас

Як зазначає М. Обушний, „доцільність вживання подібних словосполучень в теоретико-методологічному сенсі являється тактичним засобом в контексті етнонаціональної ідентифікації (як перехідний ступінь до викристалізації специфічно національних рис) на шляху національної консолідації громадян України у перехідний період націо- і державотворення, у стратегічному ж плані поняття „етнонаціональність” варто вживати диференційовано, оскільки у багатонаціональних державах (імперіях) воно може слугувати посиленню асиміляції етнічних і етнографічних груп, а в державах з багатонаціональним складом населення може стати гальмом національної кристалізації, спонукати до сепаратизму та інших форм національної дезінтеграції” [15].

Таким чином, в умовах становлення української громадянської нації в теоретико-методологічному плані доцільно чітко виокремлювати власне „національну сферу”, що апелює до політичної гомогенності, та „сферу міжетнічних стосунків”, хоча дійсності вони тісно взаємопов’язані.

В. Котигоренко зазначає, що термін „етнонаціональні відносини” не властивий євроатлантичній мовній традиції, за якою „етнічне” стосується культурної, релігійної, мовної та іншої самотності осіб і груп, а „національне” – громадянства і власне держави. Однак, як стверджує дослідник, в Україні доцільно застосовувати пропонуваний синтетичний термін, аби чіткіше визначити об’єкт відповідної державної політики та уникнути колізії з термінологією чинних правових актів, які вживають поняття „національного” і в сенсі етнічного, і в сенсі державно-громадянського [16], що, таким чином, „легалізує” використання поняття „державної етнонаціональної політики” як „системи загальних положень про мету, принципи, завдання, пріоритети та механізми діяльності органів державної влади України в сфері етнонаціональних відносин, що спрямоване на консолідацію та розвиток української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самотності всіх корінних народів і національних меншин України на основі забезпечення прав і свобод людини та громадянина” [16].

Як бачимо, в системі державної етнонаціональної політики можна виокремити дві умовні лінії регулювання: 1) забезпечення внутрішньої стабільності в країні, формування єдиної національної ідентичності та громадянської нації на політичних засадах та 2) регулювання міжетнічних стосунків, що логічно має перебувати під „юрисдикцією” етнополітології.

У цьому контексті варто зауважити, що коли сфера міжетнічних відносин є предметом етнополітики, то проблеми утвердження національної єдності в політичному плані часто постають об’єктом рефлексій „національної політики”. Використання цього терміна, на нашу думку, не зовсім доцільне, оскільки, по-перше, часто поняття національної політики отождоюється з поняттям етнонаціональної політики, по-друге, національна політика може розглядатися значно ширше – як реалізація

відповідних національних проектів (економічних, політичних, екологічних, технічних тощо), по-третє, позначаючи цим поняття систему заходів держави щодо реалізації національних інтересів, ми ототожнюємо його з поняттям „політика національної безпеки”, використання є доречнішим.

Наші міркування підтверджуються дослідженнями фахівців НІСД, представлених у доповіді на засіданні „круглого столу” „Концептуальні засади безпекової політики держави у сфері ідентичності та міжетнічних відносин” (30.09.2010) і які, визначаючи предмет етнополітології як наукової рефлексії щодо процесів національного самовизначення, окреслили в етнонаціональній сфері два напрями державної політики, що хоч і взаємопов’язані, але суттєво відрізняються за завданнями та методами реалізації, а саме: політику ідентичності, яка стосується майже всіх аспектів суспільного життя – утвердження атрибутів і символів державності, мовної політики, виховання молоді, освіти, практично всіх гуманітарних та суспільствознавчих галузей науки, інформаційної сфери, пріоритетів зовнішньої політики, економічного протекціонізму тощо, та політику регулювання міжетнічних відносин, що є складовою політики ідентичності та включає в себе підтримку і захист етнічних груп і національних меншин, сприяння інтеграції меншин до політичної нації [17].

Отже, з одного боку, держава постає своєрідним репрезентантом національної спільноти, її особливим інструментом, відображаючи та концентруючи пріоритетні цінності відповідної соціально-політичної спільноти, основні параметри її ідентифікаційних вподобань, а з іншого боку – держава – це потужний фактор формування національної ідентичності та, відповідно, модератор національної спільноти, який, використовуючи політичні механізми інтеграції (на основі спільного громадянства), утверджуючи конституційно-правовий порядок, констелює цим самим феномен національної держави як виразника національних цінностей та інтересів та актуалізує проблему державної політики конструювання національної ідентичності. Саме тому в сучасному українському теоретичному дискурсі відбувається конституювання політики національної ідентичності, що описує систему практик та дій щодо формування спільної ідентичності членів певної спільноти, утвердження громадянської нації, та належить до компетенції регулювання етнонаціонального розвитку.

Література:

1. Старосольський В. Й. Теорія нації / Володимир Старосольський. – Нью-Йорк ; Київ : Наук. Т-во ім. Т. Шевченка : Вища шк., 1998. – XL, 157 с.
2. Дзьобань О. П. Національна безпека України в умовах соціальних трансформацій (Методологія дослідження та забезпечення): Монографія / О. П. Дзьобань. – Харків : Константа, 2006. – 440 с.

Вадим Караваєв

3. **Андрєєва О. М.** Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією / О. М. Андрєєва. – К. : Парламентське видавництво, 2009. – 360 с.

4. **Яковенко І. Г.** От імперії к національному государству (попытка концептуализации процесса) / Игорь Григорьевич Яковенко // Полис. – 1996. – №6 (36). – С. 117 – 128.

5. **Габермас Ю.** Залучення іншого : Студії з політичної теорії / Ю. Габермас. – Львів : Астролябія, 2006. – 416 с.

6. **Сміт Е. Д.** Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Сміт. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 320 с.

7. **Палій Г. О.** Становлення єдиної національної ідентичності в контексті реалізації національних інтересів України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.05 / Палій Ганна Олександрівна. – К., 2005. – 168 с.

8. **Патнам Р. Д.** Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Роберт Д. Патнам разом з Р. Леонарді та Р. Й. Нанетті. – К. : Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2001. – 302 с.

9. **Сміт Ентоні Д.** Націоналізм : теорія, ідеологія, історія / Е. Д. Сміт. – К. : „К.І.С.”, 2004. – 170 с.

10. **Сміт Е. Д.** Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка / Ентоні Д. Сміт. – К. : Темпора, 2010. – 312 с.

11. **Степико М. Т.** Філософсько-методологічний аналіз становлення та буття етнонаціональних спільнот : дис. ... доктора філософ. наук : 09.00.03 / Степико Михайло Тимофійович. – К., 1998. – 388 с.

12. **Антонюк О. В.** Основи етнополітики : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Антонюк. – К. : МАУП, 2005. – 432 с.

13. **Картунов О. В.** Вступ до етнополітології : науково-навчальний посібник / О. В. Картунов. – К., 1999. – 300 с.

14. **Римаренко Ю. І., Шкляр Л. Є., Римаренко С. Ю.** Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади / Ю. І. Римаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Римаренко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 264 с.

15. **Обушний М. І.** Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації : дис. ... доктора політ. наук : 23.00.05 / Обушний Микола Іванович. – К., 1999.

16. **Котигоренко В. О.** До питання про концептуальні засади етнонаціональної політики України / В. О. Котигоренко // Політичний менеджмент, 2006. – №4. – С. 20 – 43.

17. **Розумний М.** Концептуальні засади безпекової політики у сфері національної ідентичності та міжетнічних відносин в Україні [Електронний ресурс] / М. Розумний // Концептуальні засади безпекової політики у сфері національної ідентичності та міжетнічних відносин. Матеріали круглого столу (Національний інститут стратегічних досліджень, Київ, 30 вересня 2010 р.). – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/187/>.